

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Dil, Edebiyat, Kültür, Tarih, Sanat ve Eğitim Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Language, Literature, Culture, History, Art and Education Research

Sayı/ Issue 21 (Haziran/ June 2025), s. 196-204
Geliş Tarihi-Received: 06.05.2025
Kabul Tarihi-Accepted: 28.06.2025
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.5281/zenodo.15741718

Kazak Türkçesinde Birleşik Fiillerdeki Ses Olayları Üzerine*

On Phonological Processes in Compound Verbs in Kazakh Turkic

Gulmira OSPANOVA**

Öz

Kazak Türkçesinde birleşik fiiller hem fonetik hem morfolojik hem de semantik açılarından dikkat çekici özelliklere sahip, dilin özel bir katmanıdır. Birleşik fiilin bir türü olan tasvir fiilleri gerek semantik içeriği gerekse morfolojik yapısı itibarıyla özellikle dikkat çeken bir konudur. Sınırlı sayıdaki yardımcı fiillerle yapılan tasvir fiilleri, zarf fiil ekleriyle oluşturduğu yapılar sayesinde esas fiillere çeşitli anlam özellikleri katmanın yanı sıra anlamsal olarak ince ayrıntılar bakımından zengin bir anlatım olanağı da sağlamaktadır. Tasvir fiillerinin uğradığı bazı ses olayları ise dilde en az çaba yasası ile açıklanabildiği gibi dilin dinamik ve değişken yapısını da gözler önüne sermektedir. En az çabayla hızlı ve akıcı konuşma ve iletişim sağlama olanağı veren, dilin fonoloji temelinde kısa yolu tercih etme eğilimi doğal bir süreçtir. Yüzyıllardır süregelen, bilişsel ve psikososyal boyutları da olan bu dilsel olgu, ortaya zaman zaman çarpıcı örneklerin çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Bu çalışmada, analiz ve örneklem yöntemi kullanılarak konuşma dilinde varlığını gösteren birleşik fiillerdeki ses olayları ele alınmıştır. Kazak Türkçesindeki birleşik fiillerin özellikle de fonetik açıdan art zamanlı ve eş zamanlı olarak araştırılması, birçok önemli dil bilimsel sonuçlar ortaya koyacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kazak Türkçesi, birleşik fiil, tasvir fiilleri, ses olayları, en az çaba yasası.

Abstract

Compound verbs in Kazakh Turkic represent a distinctive linguistic layer with notable features from phonetic, morphological and semantic perspectives. One type of compound verb, descriptive (or depictive) verbs, stands out particularly due to its semantic content and morphological structure. Formed using a limited number of auxiliary verbs and gerundial suffixes, these constructions not only add various shades of meaning to main verbs but also offer a rich expressive potential through semantic nuance. Certain phonological processes that occur within descriptive verbs can be explained by the principle of least effort, while also revealing the dynamic and variable nature of the language. The tendency to favor phonological shortcuts for faster and more fluid speech and communication is a natural linguistic process. This long-standing phenomenon, which also has cognitive and psychosocial dimensions, often leads to striking linguistic outcomes. This study examines the phonological processes observed in compound verbs in spoken language using analysis and sampling methods. A diachronic and synchronic phonological investigation of compound verbs in Kazakh Turkic is likely to yield significant linguistic findings.

* Bu makale, yazarın “Kazak ve Kırgız Türkçelerinde Fiil” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, e-posta: gospanova@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5092-0217.

Keywords: Kazakh Turkic, compound verbs, descriptive verbs, phonological processes, principle of least effort

Giriş

Türkçenin en karmaşık konularından biri, birleşik fiillerdir. Türkiye Türkçesindeki birleşik fiil ile ilgili birçok tanımlama ve çalışma yapılmıştır. Birleşik fiilleri iki grupta ele alan Ergin'e göre, birinci grubu isim unsurundan sonra gelen yardımcı fiillerle yapılan birleşik fiiller, ikincisini ise *fiil + vokal gerundiumdan* (nadiren *-ıp, -ip*) sonra gelen *bil-, gel-, gör-, ver-, dur-, kal-, koy-, yaz-* fiilleriyle yapılan birleşik fiiller oluşturur (1994, s. 388-389). Birçok araştırmacının da belirttiği gibi, birleşik fiillerin *fiil + fiilden* oluşan grubunda, birinci fiil zarf fiil eki kuruluşunda, ikinci fiil ise yardımcı fiil olup tamamen kendi anlamı dışında olduğu bilinmektedir.

Kazak Türkçesindeki birleşik fiillerle ilgili ilk bilgilere İlimski (1860), Terentyev (1875) ve Melioranski (1894) gibi bilim adamlarının çalışmalarında rastlanır. Bu konudaki kapsamlı araştırmalar ise Savranbayev (1942), Mamanov (1949), Iskakov (1974) gibi Kazak dilbilimciler başta olmak üzere bazı araştırmacılar tarafından yapılmıştır.

Savranbayev'e göre, çağdaş Kazak Türkçesinde zarf fiil ekiyle yapılmış çok sayıda birleşik fiil (*slojnyje glagoli*) bulunmaktadır. Esas fiil ile yardımcı fiil, birbiriyle zarf fiil ekleriyle bağlanır. Birleşik fiil, kök veya gövde şeklindeki iki veya daha fazla basit fiilden oluşur. Örneğin, *ala ber* 'almaya devam et, aladır', *alıp ber* (kısaltılmış şekli *üper*) 'ver, uzat' vb. Birleşik fiili oluşturan fiiller, eş değer ve eş değer olmayan fiiller olmak üzere ikiye ayrılır. Birinci gruptakiler, birbirinden bağımsız fiillerdir: *alıp kel* 'alıp gel, al da gel' gibi. İkinci gruptakiler ise *kelip jatır* 'gelmekte', *kele jatır* 'geliyor', *kelgeli jatır* 'gelecek/ gelmeye niyetli' gibi yapılarıdır (1942, s. 23). Birinci gruptaki birleşik fiillerde her iki fiil, kendi anlamlarında kullanılır. İkinci gruptakilerde zarf fiil eki alan fiil esas fiil niteliğinde, ikinci yani yardımcı fiil ise tamamen kendi anlamının dışındadır. Böylece ikinci sıradaki *jatır* fiilinin birincil anlamı olan 'yatıyor', tamamen unutulur. Tasvir fiilleri adı verilen ikinci gruptakiler, en çok görülen birleşik fiil türüdür.

Çalışmada; birleşik fiiller, tasvir fiilleri ve dilde en az çaba yasası ile ilgili yapılan bilimsel nitelikli yayınlar taranmış, yazarın "Kazak ve Kırgız Türkçelerinde Fiil" adlı yüksek lisans tezi baz alınmıştır. Nitel ve nicel araştırma verileri toplanmış, ilgili yazılı kaynaklardan ve saha araştırması neticesinde konuşma dilinden derlenen veriler örneklem yöntemiyle değerlendirilmiştir.

Kazak Türkçesinde Tasvir Fiilleri

Kazak Türkçesindeki tasvir fiillerini ele alan Savranbayev, bünyesindeki fiillerin sayısına göre tasvir fiillerinin iki fiilli, üç fiilli ve çok nadiren dört fiilli yapıya sahip olduğunu belirtir. Tasvir fiilini oluşturan kök veya gövde şeklindeki fiillerin sonuncusu hâric hepsi birbiriyle zarf fiil ekleriyle bağlanır. İki fiilden oluşan tasvir fiilleri: *ala qayt* 'alıp dön, al da dön', *alıp qayt* 'getir', *jazıp al* 'yaz', *bere kel* 'ver de gel/ gelirken ver'; *bere sal* 'ver, ilet', *alğalı jatır* 'alacak/ almak istiyor', *ketip qal* 'git', *uyıqtap jatır* 'uyuyor', *otıra tur* 'oturadur' vb.; *bere ber* 'verebilirsin/ vermende sorun yok/ vermeye devam et', *alıp al* 'al', *sala sal* 'koy, yerleştir', *tura tur* 'dur', *körıp qal* 'gör' vb. Üç fiilden oluşan tasvir fiilleri: *alıp jüre aladı* 'yanında götürebilir/ alıp götürebilir', *berip jibere sal* 'gönder', *alıp bara jatır* 'götürüyor', *qalıp qoya jazdadı* 'az kalsın kalıyordu/ kalayazdı', *şığıp jüre berdi* 'çıktı gitti', *alıp kelgeli jatır* 'getirecek/ getirmek istiyor', *öre tura keldi* 'yerinden fırladı/ ayağa kalktı', *alıp barıp tastadı* (aparıp tastadı) 'götürdü/ götürüp bıraktı', *şıdap otıra almadı* 'dayanamadı', *kelip ketip tur* 'uğra/ arada bir gel', *alıp barıp ber* (aparıp ber) 'götür/ götürüp ver' vb. Dört fiilden oluşan tasvir fiilleri: *jığıla jazdap barıp qaldı* 'az kalsın düşüyordu/ düşeyazdı', *alıp*

barıp bere sal 'götür/ götürüp ver', *uşıp tura kele ber(gende)* 'fırlayarak kalk(arken)' vb. Örneklerden de görüldüğü gibi eş değerde olmayan fiillerden oluşan tasvir fiillerinde, en baştaki fiil esas fiil niteliğindedir. Eş değerdeki fiillerden oluşan birleşik fiillerde ise fiiller hem anlam hem de işlev bakımından eş değerdeler yani birbirinden bağımsızdırlar. Eş değerdeki fiillerden oluşan yapılara örnekler: *barıp qayt* 'gidip dön/ gidip gel', *utıp al* 'kazan/ kazanıp al', *kele ket* 'gel de git/ uğra' vd. Eş değerde olmayan fiillerden oluşan yapılara örnekler: *oqıp jatır* 'okuyor', *oqıp qal* 'fırsat varken oku', *salıp qoy* 'koy', *kelip jür* 'arada uğra/ gel', *oqıp şıq* 'oku', *bara qoy* 'git', *jüre ber* 'yürü/ git', *bere tur* '(geçici olarak) ver', *kele jatır* 'geliyor' vb. Bu yapılardaki -p, -a ve -e zarf fiil ekleriyle yapılan birinci sıradaki fiiller, esas fiil niteliğindedir. İkinci sıradakiler ise birincil anlamını yitirmiş olup yardımcı fiil niteliğindedir. Birleşik fiiller, tek bir oluş ve kılış bildirir, tek bir soruya cevap verir ve cümlede tek bir unsur görevini üstlenir (1942, s. 24-25).

Yardımcı fiiller, tek başına tasvir fiili olamazlar; ancak esas fiilin karşıladığı durum veya hareketi tasvir eder, resmederler. Örneğin, aşağıdaki cümlelerde *qal-* 'kal-' ve *ket-* 'git-' yardımcı fiilleri, kendilerinden önceki esas fiilleri tasvir ederken sönme ve titreme hareketlerinin hızlı olup bittiğini bildiren bir anlam özelliği katmaktadır. Böylece bazı tasvir fiillerinin tezlik fiili yapımında da rol oynadığı görülmektedir:

Aranıñ uyasınday duwıladağan qazaqtardıñ dawısı suw sepkendey söne qaldı. 'Arı yuvası gibi uğuldayan Kazakların sesleri su serpilmiş gibi kesiliverdi.' (Ospanova, 1999, s. 156).

Nurğoja doldanıp, awızı sözge kelmey, denesi qalşıldap ketti. 'Nurgoja, çok sinirlenince bir kelime bile söyleyemeyip bütün vücudu titreyiverdi.' (Ospanova, 1999, s. 155).

Mamanov'a göre, çağdaş Kazak Türkçesinde tasvir fiillerinin anlam özelliklerinin büyük bir kısmı yardımcı fiillerin aracılığıyla ifade edilir. Esas fiil ise yalnızca eylemin adını bildirir. Örneğin: *ayt-* 'söylemek, demek', *aytıp ber-* '(birisine) söylemek, anlatmak', *aytıp berip qoy-* '(birisine) söylemiş olmak', *aytıp berip qoya jazda-* '(birisine istemeden) söyleyeyazmak', *aytıp berip qoya jazdap qal-* '(istemeden birileri için söyleyeyazmak ve kendini tutmak)', *aytıp berip qoya jazdap barıp qal-* 'istemeden birisine söyleyeyazmak ama kendini tutmak' vb. (1949, s. 3). Mamanov'un verdiği örneklerden de görüldüğü gibi, Kazak Türkçesinde tasvir fiillerinin yapımında bir esas fiil olmak üzere beş tane yardımcı fiile kadar bileşenler kullanılabilir. Ancak her fiil, yardımcı fiil olamaz. Yardımcı fiillerin sayısı sınırlıdır ve kapalı bir sınıf oluşturur.

Iskakov, *analitikalıq yetistikter* 'tasvir fiilleri' adıyla ele aldığı *kürdeli yetistik* 'birleşik fiil' yapılarının sözlük anlamına ilk fiilin temel oluşturduğunu, bu fiile eklenen zarf fiil ekinin (-a, -e, -y, -ıp, -ip) ve yardımcı fiilin esas fiile ek dil bilgisel anlam yüklediğini belirtmiştir. Tasvir fiilini "fiilin hem şekil hem de içerik bakımından çok zengin ve geniş görev alanına sahip özel bir kategorisi" şeklinde tanımlayan Iskakov, tasvir fiilini oluşturan yardımcı fiillerin sayısının az olmakla birlikte dildeki yerinin çok önemli olduğuna dikkat çekmiştir. Yardımcı fiillerin sayesinde çok ince semantik ve dil bilgisel anlamlar ifade edilir (1991, s. 240-246).

Tasvir fiillerinin oluşumunda önemli bir yeri olan yardımcı fiillerden *jatır*, *jür*, *tur* ve *otır* fiilleri, üzerinde ayrıca durulması gereken fiillerdir. Bu konuda önemli çalışmalardan birine imza atan Iskakov, bu dört fiili ayrıntılı bir şekilde değerlendirmiştir. Iskakov, *qalıp yetistikteri* olarak adlandırdığı *jatır*, *jür*, *tur*, *otır* fiillerinin hem esas fiil hem de yardımcı fiil fonksiyonlarında kullanılabildiğini ifade etmiştir. Esas fiil olarak kullanıldığında sözlük anlamlarını tam olarak koruyarak *jatır* 'yatıyor', *jür* 'yürüyor/ yürü', *tur* 'duruyor/ dur', *otır* 'oturuyor/ otur' anlamlarını ifade eden ve bağımsız söz dizimsel görevini tam olarak yapan fiiller olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, *At qorada tur.* 'At ahırda/ duruyor'; *Siz jüre berñiz.* 'Siz yürüyünüz/ gidiniz.'; *Säbiy besikte*

jatır. ‘Bebek, beşikte yatıyor.’ vb. Tasvir fiillerinde ise bu fiiller, yardımcı fiil görevindedirler. Örneğin, *Kün jawıp tur*. ‘Yağmur yağıyor’; *Säken hat jazıp otır*. ‘Saken, mektup yazıyor.’ vb. (1991, s. 259-260).

Quw qamısqa tiygen örttey bolıp, olar bir yesikten kirip, yekinşi yesikten şığıp, arttarına jırtqış anđar men qustardıñ oyranın qaldırıp ketip otırdı. ‘Kuru kamışlarda olan yangın gibi, onlar bir kapıdan girip ikinci bir kapıdan çıkarak gerilerinde yırtıcı hayvanların vahşetini andıran bir manzara bırakıp gidiyorlardı.’ (Ospanova, 1999, s. 156) örneğinde de görüldüğü gibi, *otır*- fiili birincil anlamını yitirmiş ve hareketin bitiş yani son safhasını bildirmiştir.

Bu fiillerin yardımcı fiil konumundayken semantik özelliklerinin esas fiil ile yardımcı fiilin arasındaki bağlayıcılardan da kaynaklandığını belirten Iskakov, *qarap otır* ile *qaray otır*, *qulaq qoyıp jür* ile *qulaq qoya jür* yapılarındaki semantik özelliğin aynı olmadığını, aralarında çok ince farkların olduğunu ifade etmiştir. Bir işin titizlikle ya da yüzeysel olarak yapılmasını belirten bu farklar, zarf fiil eklerinin farklılığından kaynaklanır. Söz konusu fiillerin tasvir fiili yapılarındaki yardımcı fiil olarak özellikleri ise şöyledir:

1. a) *-p tur* yapısı, esas fiile bir hareketin değişmeden aynı şekilde yapıldığını ve sürekliliğini belirten bir anlam katar: *yestilip tur* ‘(hep) duyuluyor’, *janıp tur* ‘(aralıksız) yanyor’, *jawıp tur* ‘(aralıksız) yağıyor’, *suw ağıp tur* ‘su (hep) akıyor’ vb. b) *-y tur* yapısı, esas fiile bir hareketin belirli bir zamana kadar (geçici olarak) yapıldığını veya devam ettiğini bildiren bir anlam katar: *tura tur* ‘(şimdilik) dur’, *jüre tur* ‘(şimdilik) yürü/ dolaş’, *otıra tur* ‘(biraz) otur’, *jata tur* ‘(biraz) yat’, *köre tur* ‘(biraz) gör/ izle’, *jasırına tur* ‘(belli bir zamana kadar) saklan’, *qızmet yete tur* ‘(belli bir zamana kadar) hizmet et/ çalış’ vb.

2. a) *-p jür* yapısı, esas fiile bir hareketin veya işin bir hareketlilik üzerinden sürekli yapıldığını ya da tekrar ettiğini bildiren bir anlam katar: *bala jürip jür* ‘çocuk yürüyor’, *oynap jür* ‘oynuyor/ oyna’, *oqıp jür* ‘okuyor/ oku’, *külip jür* ‘gülüyor/ gül’, *körıp jür* ‘görüyor/ gör’ vb. b) *-y jür* yapısı, esas fiile bir hareketin yüzeysel, arada bir yapıldığını ya da tekrar ettiğini bildiren bir anlam katar: *ayta jür* ‘(arada bir) söyle’, *bile jür* ‘bil’, *kele jür* ‘(arada bir) gel’, *köre jür* ‘(arada bir) gör’, *suray jür* ‘(arada bir) sor’, *aqıl bere jür* ‘(arada bir) akıl ver’ vb.

3. a) *-p otır* yapısı, esas fiile bir hareketin aralıksız veya kesik kesik ama uzun süreli olduğunu ya da uzun süre tekrar ettiğini bildiren bir anlam katar: *aytıp otır* ‘söylüyor/ söyle, anlatıyor/ anlat’, *körıp otır* ‘görüyor/ gör, izliyor/ izle’, *oqıp otır* ‘okuyor/ oku’, *habarlap otır* ‘haber veriyor/ haber ver’, *jazıp otır* ‘yazıyor/ yaz’ vb. b) *-y otır* yapısı, esas fiile bir hareketin arada bir ve yeri geldikçe yapıldığını bildiren bir anlam katar: *ayta otır* ‘söyle/ anlat’, *köre otır* ‘gör/ izle’, *söyley otır* ‘konuş’, *tüsindire otır* ‘anlat/ açıkla’ vb.

4. a) *-p jatır* yapısı, esas fiile bir hareketin belli bir yerde durmadan, aralıksız, daima ve uzun süreli yapıldığını ya da varlığın alışkanlık hâlini bildiren bir anlam katar: *aytıp jatır* ‘söylüyor/ anlatıyor’, *oqıp jatır* ‘okuyor’, *söylep jatır* ‘konuşuyor’, *jawıp jatır* ‘yağıyor’, *istep (istelip) jatır* ‘yapıyor/ yapılıyor’ vb. b) *-y jatır* yapısı (*-y jatır* yapısı değil), esas fiile bir hareketin arada bir ve yeri geldikçe yapıldığını bildiren bir anlam katar: *qaray jat* ‘(arada bir) bak’, *añgime ayta jat* ‘(biraz) hikâye anlat’, *kömek körsete jat* ‘(biraz) yardım et’ vb. (Iskakov, 1991, s. 261-262).

Söz konusu olan dört fiile şahıs ekleri doğrudan eklenerek şimdiki zaman anlamı ifade eder. Örneğin, *men turmin* ‘ben duruyorum’, *sen tursın* ‘sen duruyorsun’, *ol tur* ‘o duruyor’, *biz turmız* ‘biz duruyoruz’, *sender tursındar* ‘siz duruyorsunuz’, *sizder tursızdar* ‘sizler duruyorsunuz’ vb. Bu özelliği, tasvir fiili yapılarında yardımcı fiil olarak

kullanıldığında da kendini gösterir: *men tüşinip turmın* ‘ben anlıyorum’, *sen külip jürsin* ‘sen gülüyorsun’, *sizder külip otırsızdar* ‘siz gülüyorsunuz’ vb. (Iskakov, 1991, s. 262).

Iskakov’a göre *jatır*, *tur*, *jür* ve *otır* fiilleri, yardımcı fiil olarak kullanılırken bir iş, hareket veya oluşun şu anda devam ettiğini ifade ederler. *Qonaqtar kelip jatır*. ‘Konuklar geliyorlar.’; *Kün jawıp tur*. ‘Yağmur yağıyor.’; *İyt ürip jür*. ‘Köpek havlıyor.’; *İnjener jumıs protsesin tügel bilip otır*. ‘Mühendis iş sürecini tamamen biliyor.’ örneklerini veren Iskakov, bu cümlelerde birleşik fiillerin, başlamış ancak tamamlanmamış ve devam etmekte olan belli bir süreci yani bir hareketin oluş veya kınış zamanını bildirdiğini dile getirir. Bu yapılarıdaki bir işin devam ettiğini bildiren bileşenler, esas fiiller (*kel-*, *jaw-*, *ür-*, *bil-*) değil, *-ip*, *-ip* zarf fiil ekleri ile yardımcı fiillerden oluşan yapılarıdır (*-ip jatır*, *-ip tur*, *-ip jür*, *-ip otır*). Tasvir fiillerini oluşturan *-ip jatır* yapısında *jatır* yardımcı fiilinden önce gelebilen *kel+e* ve *bar+a* yapılarına göre yapılan iş, hareket veya oluşun anlam özelliklerinde belirli farklılıklar meydana gelir. Örneğin, *Şaruwaşılıq jıl sanap ösip kele jatır*. ‘Tarım sektörü her yıl biraz daha büyüyor.’ ile *Onıñ yegin salası kenet ösip bara jatır*. ‘Onun ekincilik alanı büyüyor.’ cümlelerinde büyüme sürecinin durmadan devam etmekte olduğu ifade edilmektedir. İlk cümleye nazaran ikinci cümlede büyümenin daha hızlı ve yoğun olduğu anlaşılmaktadır. Ancak her ikisinde de aynı süreç söz konusu olmasına rağmen gerçekleşme hızında farklılığın olması, esas fiilden kaynaklı değildir. Esas fiilden sonra gelen *-ip kel+e jatır* ve *-ip bar+a jatır* yapıları arasındaki fark, anlamdaki bu ince farkı da ortaya koyuyor. *Ösip jatır* ‘(şu anda) büyüyor’ ile *ösip kele jatır* ‘(yavaş yavaş) büyüyor’ ifadeleri arasındaki semantik fark anlaşıldığında, *ösip kele jatır* ile *ösip bara jatır* ‘(hızlı) büyüyor’ ifadelerindeki farklılığı da anlamak mümkün olacaktır. Çünkü her tasvir fiilinin kendine özgü bir anlamı bulunmaktadır (1991, s. 263-264). Tüm bu açıklamalardan, tasvir fiillerinin oluşumunda yer alan bileşenlerden çeşitli zarf fiil eki + yardımcı fiil kuruluşundaki yapıların, aynı esas fiile bağlanarak bir iş, hareket veya oluşun gerçekleşmesindeki çeşitli ince farkları belirttiği, böylece çeşitli anlam özellikleri kazandırdığı anlaşılmaktadır.

Tasvir Fiillerinde Ses Olayları

Kazak Türkçesinde çok çeşitlilik ve anlam zenginliği gösteren tasvir fiillerinde meydana gelen ses olaylarına ilk defa İlimski, Melioranski ve Terentyev gibi bilim adamları dikkat çekmişlerdir. İlimski; Kazak Türkçesinde *-b* zarf fiil eki almış esas fiilden sonra gelen *edim*, *edik* yardımcı fiil yapılarında *-di-* hecesinin düştüğünü kaydetmiş ve *barıb edim* ‘gitmiş idim’ ~ *barıbem* ‘gitmişim’, *barıb edik* ‘gitmiş idik’ ~ *barıbek* ‘gitmiştik’ gibi örnekler vermiştir (1860, s. 114). Melioranski de bir fiilden sonra gelen *edim*, *ediñ* yapılarının sıklıkla kısaltarak *em*, *eñ* biçimlerini aldığını belirterek *jazıb-edim* ‘yazmış idim’ ~ *jazıb-em* ‘yazmıştım’, *şığıb-ediñ* ‘çıkışmış idin’ ~ *şığıben* ‘çıkışmıştın’ gibi örnekler vermiştir (1894, s. 46). Bu ses düşmesi, günümüzde de hem edebî dilde hem de günlük konuşmalarda sıklıkla rastlanan bir ses olayıdır. Kelimeleri kısaltarak söyleniş kolaylığı ve akıcılığı sağlama çabası olan dildeki bu doğal eğilim, en az çaba yasası ile izah edilebilir. Demirci’nin de belirttiği gibi, en az çaba yasası veya diğer adıyla dilde ekonomi, özellikle dilin fonoloji temelinde kısa yolu tercih etme temayülüdür. “Ünlü uyumu, ünsüz uyumu, benzeşme, ünlü düşmesi, ünlü türemesi gibi birçok ses olayı en az çaba yasasının birer pratiği sayılır. Ses olaylarının neredeyse tümü seslerin kendi fonetik yapıları ile bulundukları fonolojik ortamdaki (çıkış noktaları, yolları, organların durumu vs. dâhil) diğer seslerin fonetik yapılarının etkileşimi sonucu ortaya çıkar.” (2015, s. 29). Gemalmaz’ın “ekonomi veya kolaylık kanunu” olarak adlandırdığı bu dil olayı, “mümkün olduğu kadar az enerji ve madde sarfıyla, birim zamanda, mümkün olduğu kadar çok ve eksiksiz mesaj kodlayıp iletme bütün doğal ve yapay dillerin eğilimidir.” (1982, s. 38). Örneğin, Mağjan Jumabayev’in *Alıstağı Bawırına* ‘Uzaktaki Kardeşime’ adlı

şiiirinde söz konusu ses düşmesi olayı görülmektedir. Böylece dilde anlatımı kısaltma ve kolaylaştırma temeline dayanan ilkenin edebî eserlerde de geçerliliği göze çarpmaktadır:

*Alalı altın saqa atıspap pa yek, 'Alaca altın aşık atmamış mı idik,
Tebisip bir tösekte jatıspap pa yek. Tepişip aynı döşekte yatmamış mı idik,
Altayday anamızdıñ aq sütinen Altay gibi anamızın ak sütünden
Birge yemip, birge dâmin tatıspap pa yek. Beraber emip beraber tatmamış mı idik.'*

(Ospanova, 2022, s. 30).

Bazen *-b* zarf fiil eki aldığında, sonu /l/ ünsüzü ile biten fiillerde ses düşmesi olur: *qalıb ~ qab* 'kalıp', *kelib ~ keb* 'gelip' vb. (İlminski, 1860, s. 114). Günümüzde hem ölçünlü Kazakçada hem de yöresel konuşmalarda bu fiillerin tasvir fiillerinde esas fiil ve yardımcı fiil olarak kullanımlarında da sık sık ses düşmesine maruz kaldığı görülür: *ayt-ıp qal-ıp ~ ayt-ıp qap* 'hızlıca veya istemeden) söyleyiverip', *kel-ıp qal-ıp ~ kel-ıp qap ~ kep qap* 'hızlıca veya istemeden) geliverip', *ket-ıp qal-ıp ~ ket-ıp qap* 'gidip/ gidiverip', *qal-ıp qoy-ıp ~ qap qoy-ıp* 'kalıp', *ayt-ıp kel-ıp ~ ayt-ıp kep* 'söyleyip', *jaz-ıp kel-ıp ~ jaz-ıp kep* 'yazıp', *juw-ıp kel-ıp ~ juw-ıp kep* 'yıkayıp', *oylan-ıp kel-ıp ~ oylan-ıp kep* 'düşünüp' vd. Bu ses olayı, günlük konuşmalarda *al-* 'almak', *bol-* 'olmak' ve *sal-* 'koymak' fiillerinin hem esas fiil hem de yardımcı fiil olarak kullanımlarında da görülür: *bol-ıp ~ bop* 'olup', *bol-ıp-tı ~ boptı* 'oldu, tamam, peki'; *ayt-ıp bol-ıp ~ ayt-ıp bop* 'söyleyince, söyledikten sonra'; *ayt-ıp bol-şı ~ ayt-ıp bolş ~ ayt-ıp boş* 'söyleyip bitir'; *jaz-ıp bol-şı ~ jaz-ıp bolş ~ jaz-ıp boş* 'yazıp bitir'; *je-p bol-şı ~ je-p bolş ~ je-p boş* 'yiyip bitir'; *al-ıp qal-ıp ~ ap qap* 'alıkoyup'; *sal-ıp qoy ~ sap qoy* 'koy, yerleştir'; *sal-ıp jiber ~ sap jiber* 'gönder, yolla'; *ayt-a sal-ıp ~ ayt-a sap* 'söyler söylemez'; *kel-e sal-ıp ~ kel-e sap* 'gelir gelmez', *ayt-ıp al-ıp ~ ayt-ıp ap* 'söyleyip'; *kel-ıp al-ıp ~ kel-ıp ap* veya *kep ap* 'gelip' vb. Dildeki tasarrufun ses düzeyindeki bu tür örnekleri, özellikle hızlı konuşulması gereken durumlarda ve en az çabayla daha fazla şey anlatma gereksinimi duyulduğunda başvuru yöntemlerinden biridir.

Sonu /l/ ünsüzü ile biten *al-* fiilinin *alıb* gövdesinde de sadece *a-* kalır, düşen *-b'* den dolayı sonraki ünsüz ötümsüzleşir: *alıb bar ~ apar* 'götür', *alıb ber ~ äper* 'ver, uzat' (İlminski, 1860, s. 114); *alıp bar ~ appar* (Melioranski, 1894, s. 63). *Apar-* yapısı, 14. yüzyıl metinlerinden bu yana takip edilebilen, birçok tarihi ve çağdaş Türk lehçesinde en yaygın kullanılan tabanlaşmış birleşik fiil yapısıdır. *Al-ıp + bar-maq* birleşik fiil yapısı, sızıcı ve akıcı ünsüzlerin yanındaki ünlü ile birlikte düşmesine dayalı hece kaynaşması sonucunda, *a-* fiil gövdesi *-p* zarf fiil ekiyle birleşerek önce *apbar-/ appar-* şeklini almış, daha sonra ise aynı boğumlanma noktasına sahip /p/ ve /b/ seslerinden birinin düşmesiyle *apar-* tabanlaşmış fiiline dönüşmüştür (Akın, 2021, s. 158-159). Örnekten de görüleceği üzere, konuşurken hiçbir sessel engele takılmadan akıcı konuşma tarzı ile kısa ve rahat iletişim sağlama çabası söz konusudur.

Kazak Türkçesinde *al-* fiil tabanına *-a*, *-ıp* zarf fiil eklerinin eklenmesiyle oluşturulan gramer yapılarına *bar-*, *ber-*, *ket-*, *kel-* yardımcı fiilleri getirilerek birleşik fiiller yapılır. Aynı oluşum, Kırgız Türkçesi için de geçerlidir (Akın, 2021, s. 161). Sözü edilen birleşik fiillerin *alıb ket ~ äket* 'götür', *alıb kel ~ äkel* 'getir' vb. (İlminski, 1860, s. 114); *alıp kel ~ äkpel*, *äkel* 'getir'; *alıp kelip ~ äkpep*, *äkep* 'getirip'; *alıp ket ~ äket*, *äkpet* 'götür' (Melioranski, 1894, s. 63) biçimleri dikkat çekicidir. Hece kaynaşması sonucunda yukarıdaki şekilleri kazanan bu yapılar, günümüzde de yaygın kullanıma sahiptir. Bu yapılarda, ön ses ünlüsünün son sesteki ünlüye benzemesi olayı olan 'gerileyici benzeşme' sonucunda kalınlık incelik uyumuna uyulduğu ve *a-e > ä-e* değişmesinin gerçekleştiği görülmektedir. Hece düşmesi *-lıp* ile de nihai *äkel*, *äkep* ve *äket* biçimlerini aldığı ortadadır. Yakın göçüşme *pk > kp* ile de *alıp kel ~ äpkel ~ äkpel*, *alıp kelip ~ äpkep ~ äkpep*, *alıp ket ~ äpket ~ äkpet* biçimlerini aldığı anlaşılmaktadır.

Al- fiil tabanına eklenen zarf fiil ekine göre, elde edilen yapıların anlamları arasında ince bir ayrım söz konusudur. Öyle ki, *al-a ber* ile *alıp ber* yapıları morfolojik olarak benzer yapıdalar ancak anlam bakımından farklıdır: *al-a ber* 'alabilirsin, almaya devam et' gibi anlamlar verirken *alıp ber* 'al da ver, uzat' anlamlarını içerir. Bunun gibi, *al-a bar* 'giderken götür' ve *alıp bar* 'al da git, götür'; *al-a ket* 'giderken götür' ve *alıp ket* 'al da git, götür'; *al-a kel* 'gelirken alıver' ve *alıp kel* 'al da gel, getir' gibi yapılar, tasvir fiillerinin anlam özelliklerinin zenginliğine işaret etmektedir.

Şimdiki zaman yapımında yer alan *jatır* yardımcı fiilinin uğradığı ses değişikliğine İlminski dikkat çekmiştir. Kelime başında /j/ sesinin bazen düştüğünü bazen de /y/'ye dönüştüğünü belirten İlminski, *barıb jatır ~ barıbatır*, *bara jatır ~ bara yatır* örneklerini vermiştir (1860, s. 116). Kazak Türkçesindeki birleşik fiilleri (*slojnye glagoli*) ele alan Terentyev de *jatmak*, *turmak*, *oturmak* ve *jürmek* yardımcı fiillerine dikkat çekmiştir. -ub zarf fiil eki alan fiilden sonra bu yardımcı fiillerden herhangi birinin gelecek zaman eki almış biçimini getirince şimdiki zaman yapıldığını belirten Terentyev, *bilib turmun* 'bilerek duruyorum/ biliyorum', *aytıb jürsin* 'söyleyerek yürüyorsun/ söylüyorsun' örneklerini vererek doğru şekillerinin *turur-mın* ve *jürür-sin* olduğunu, ancak kısaltılarak kullanıldığını da ifade etmiştir. Ayrıca yardımcı fiillerden en yaygın olanının *jatır* olduğunu belirterek bu fiilin *atır* ve *tır* şekillerinde kısaltılarak kullanıldığını da kaydetmiştir (1875, s. 148-149). Terentyev'in değindiği sesbilgisel kısaltma olayı, aslında en az çaba yasasının doğal göstergeleridir.

Çağdaş Kazak Türkçesinde günlük konuşmada özellikle gençler tarafından *bara jatır* 'gidiyor' yerine *baratır* şeklinin sıklıkla tercih edildiği görülür. Kelime başındaki sızıcı /j/ ünsüzünün yanındaki /a/ ünlüsü ile beraber düşmesi sonucunda, esas fiil ile yardımcı fiilin birleşerek *bara + tır > baratır* biçimini aldığı anlaşılmaktadır. Aynı yapının *barayatır* veya *baryatır* kullanımlarının da tercih edildiği görülür. Kelime başındaki sızıcı /j/'nin akıcı /y/ ünsüzüne dönüşerek *barayatır* şeklini aldığı, esas fiildeki -a zarf fiil ekinin düşmesiyle de *baryatır* şeklini aldığı ortadadır. Dilde en az çaba yasasının doğal bir sonucu olan bu tür örnekler, kısa yoldan ve akıcı konuşma eğiliminin belki de en çok dikkat çeken göstergelerindendir. Benzer şekilde konuşma dilinde *apar-a jatır* (< *alıp bar-a jatır*) yerine *aparatır* 'götürüyor', *kel-e jatır* yerine *kelyatır* (< *kel-e yatır*) 'geliyor' kullanımlarını duymak pek olağandır.

Tasvir fiillerinde -ıp *jatır* yapısının uğradığı diğer bir ses olayı ise örnekleri en fazla olan bir dilde en az çaba yasası göstergesidir. Kelime başındaki /j/ sesinin düştüğü ve ünsüz değişmesinin yer aldığı yapıları şu şekilde açıklamak mümkündür: Sedasız /p/ sedalılaşıp önce /b/'ye dönüşmüş, böylece halk arasında *oqı-p jatır ~ oqı-p atır ~ oqıbatır* 'okuyor', *ayt-ıp jatır ~ ayt-ıp atır ~ aytıbatır* 'söylüyor' gibi yaygın kullanımlar ortaya çıkmıştır. Günümüzde ise bu ses değişiminin bir üst safhaya taşınarak özellikle çocuklar ve gençler arasında /b/'nin yine sedalı 'v' sesiyle değiştirilerek kullanıldığı dikkate değer bir husustur. Böylece *oqı-p jatır ~ oqı-p atır ~ oqıbatır* örneği nihai *oqvıvatır* 'okuyor' şeklini, *ayt-ıp jatır ~ ayt-ıp atır ~ aytıbatır ~ aytıvatır* 'söylüyor' şeklini almış bulunmaktadır. Benzer şekilde ses değişiminin ve hece kaynaşmasının görüldüğü örnekler çok fazladır: *bar-ıp jatır ~ bar-ıp atır ~ barıbatır ~ barıvatır* 'gidiyor', *bol-ıp jatır ~ bol-ıp atır ~ bolıbatır ~ bolıvatır* 'oluyor' veya *bol-ıp jatır ~ bop jatır ~ bop atır ~ bobatır ~ bovatır* 'oluyor', *al-ıp kel-ıp jatır ~ al-ıp kep jatır ~ äkep jatır ~ äkep atır ~ äkebatır ~ äkevatır* 'getiriyor', *al-ıp ket-ıp jatır ~ äket-ıp jatır ~ äket-ıp atır ~ äket-ıbatır ~ äketivatır* 'götürüyor', *al-ıp jatır ~ al-ıp atır ~ alıbatır ~ alıvatır* 'alıyor', *qoy-ıp jatır ~ qoy-ıp atır ~ qoy-ıbatır ~ qoyıvatır* 'koyuyor', *söyle-p jatır ~ söyle-p atır ~ söylebatır ~ söylevatır* 'konuşuyor', *jaz-ıp jatır ~ jaz-ıp atır ~ jazıbatır ~ jazıvatır* 'yazıyor', *jep jatır ~ jep atır ~ jebatır ~ jevatır* 'yiyor', *qara-p jatır ~ qara-p atır ~ qarabatır ~ qaravatır* 'bakıyor' vd. Bu yapının olumsuz şeklinde de (-ma, -me, -pa, -pe, -ba, -be +y *jatır*) benzer ses

değişimleri konuşma dilinde duyulmaktadır: *jaz-ba-y jatır ~ jaz-ba-y yatır ~ jazbayatır* 'yazmıyor', *ayt-pa-y jatır ~ ayt-pa-y yatır ~ aytpayatır* 'söylemiyor', *bar-ma-y jatır ~ bar-ma-y yatır ~ barmayatır* 'gitmiyor', *je-me-y jatır ~ je-me-y yatır ~ jemiayatır ~ jimiyatır* 'yemiyor', *tiy-me-y jatır ~ tiy-me-y yatır ~ tiy-mi-yatır ~ tiymiyatır* 'değmiyor' gibi.

Tasvir fiillerinde *-ıp otır* yapısı da ses değişmesine uğrayan bir yapıdır. Konuşma dilinde *körıp otır* 'görüyor, izliyor' yerine sıklıkla *körüwotır* veya *körwotır* (< *kör-ıp otır ~ kör-ib otır ~ körbotır ~ körwotır*), *ayt-ıp otır* 'söylüyor, anlatıyor' yerine *aytıwotır* veya *aytwotır* (< *ayt-ıp otır ~ ayt-ib otır ~ aytbotır ~ aytwotır*), *jaz-ıp otır* 'yazıyor' yerine *jazıwotır* veya *jazwotır* (< *jaz-ıp otır ~ jaz-ib otır ~ jazbotır ~ jazwotır*) biçimleri kullanılır.

Sonuç

Kazak Türkçesindeki tasvir fiillerinin ve uğradığı ses olaylarının ele alındığı bu çalışmada, dikkat çekici bazı fonetik, morfolojik ve semantik hususlar göze çarpmaktadır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

1. Tasvir fiili yapılarında sonu /l/ ünsüzü ile biten *al-*, *bol-*, *kel-*, *qal-* ve *sal-* fiilleri gerek esas fiil gerekse yardımcı fiil konumundayken *-ıp* zarf fiil ekini aldığı anda ses düşmesi olayı görülmektedir. Örneğin: *ayt-ıp bol-ıp ~ ayt-ıp bop* 'söyleyince', *kel-ıp qal-ıp ~ kel-ıp qap ~ kep qap* '(hızlıca veya istemeden) geliverip', *kel-ıp al-ıp ~ kel-ıp ap* veya *kep ap* 'gelip', *sal-ıp jiber ~ sap jiber* 'gönder, yolla' vb.

2. *Al-* fiil tabanına *-ıp* zarf fiil ekinin eklenmesiyle oluşturulan gramer yapısına *bar-*, *ber-*, *ket-*, *kel-* yardımcı fiilleri getirilerek birleşik fiiller yapılmaktadır. *Alıp ket ~ äket, äkpet* 'götür', *alıp kel ~ äkel, äkpel* 'getir', *alıp kelip ~ äkep, äkpep* 'getirip' gibi örneklerde birden fazla ses olayının yer aldığı görülmektedir. Hece kaynaşmasının yanı sıra bu yapılarda, gerileyici benzeşme sonucunda kalınlık incelik uyumuna uyulduğu ve *a-e > ä-e* değişmesinin gerçekleştiği görülmektedir. *-lıp* hecesinin düşmesi ile *äkel, äkep* ve *äket* biçimleri ortaya çıkmıştır. Yakın göçüşme *pk > kp* ile de *alıp kel ~ äpkel ~ äkpel, alıp kelip ~ äpkep ~ äkpep, alıp ket ~ äpket ~ äkpet* biçimlerini almıştır.

3. *Al-* fiil tabanına *-a* ve *-ıp* zarf fiil ekleri eklenerek oluşturulan birleşik fiiller, benzer morfolojik yapıya sahip olsalar da anlam bakımından birbirinden ince farklarla ayrılırlar. Örneğin: *al-a ber* 'alabilirsin, almaya devam et', *alıp ber* 'al da ver, uzat'; *al-a bar* 'giderken götür', *al-ıp bar* 'al da git, götür'; *al-a ket* 'giderken götür', *al-ıp ket* 'al da git, götür'; *al-a kel* 'gelirken alıver', *al-ıp kel* 'al da gel, getir' gibi yapılar, birleşik fiillerin anlam özelliklerinin zenginliğine işaret etmektedir.

4. *-a* zarf fiil eki + *jatır* yardımcı fiili yapısındaki tasvir fiillerinin konuşma dilinde uğradığı ses olayları dikkat çekicidir. Kazak Türkçesinin ölçünlü dilindeki örneğin *bara jatır* 'gidiyor' yapısı, konuşma dilinde sıklıkla *baratır* şeklinde kullanılmaktadır. Kelime başındaki sızıcı /j/ ünsüzünün yanındaki /a/ ünlüsü ile beraber düştüğü ve esas fiil ile yardımcı fiilin birleşerek *bara + tır > baratır* biçimini aldığı görülmektedir. Aynı yapıdaki sızıcı /j/'nin akıcı /y/ ünsüzüne dönüşerek *barayatır* ve esas fiildeki *-a* zarf fiil ekinin de düşmesiyle *baryatır* şekillerindeki kullanımlar konuşma dilinde tercih edilebilmektedir. Benzer şekilde *apar-a jatır* (< *al-ıp bar-a jatır*) yerine *aparatır* 'götürüyor', *kel-e jatır* yerine *kelyatır* (< *kel-e yatır*) 'geliyor' gibi kullanımlara sıklıkla rastlanmaktadır. Kıpçak grubu lehçelerinden olan Kazak Türkçesinin en belirgin özelliklerinden birinin kelime başındaki /j/ ünsüzünün /y/'ye dönüşme eğilimi, ses olaylarının çarpıcı örneklerdendir.

5. *-ıp* zarf fiil eki + *jatır* yardımcı fiili yapısındaki tasvir fiillerinde gerçekleşen ses olayları da en dikkat çekici örneklerdendir. Ölçünlü Kazak Türkçesinde kelime başındaki /j/ sesinin düşmesi sonucunda, sedasız /p/ sedalılaşarak önce /b/'ye, sonra yine sedalı /v/'ye dönüşebilmektedir. Örneğin: *oqı-p jatır ~ oqı-p atır ~ oqıbatır ~ oqıvatır* 'okuyor', *ayt-*

ıp jatır ~ ayt-ıp atır ~ aytıbatır ~ aytıvatır ‘söylüyor’, *bol-ıp jatır ~ bol-ıp atır ~ bolıbatır ~ bolıvatır* ‘oluyor’ veya *bol-ıp jatır ~ bop jatır ~ bop atır ~ bobatır ~ bovatır* ‘oluyor’ vb.

6. *-ıp zarf fiil eki + otır yardımcı fiili* yapısındaki tasvir fiilleri de konuşma dilinde ses değişmesine uğrayabilmektedir. Ölçünlü dildeki *körıp otır* ‘görüyor, izliyor’ yerine *köriwotır* veya *körwotır* (< *kör-ıp otır ~ kör-ib otır ~ körbotır ~ körwotır*), *ayt-ıp otır* ‘söylüyor, anlatıyor’ yerine *aytıwotır* veya *aytwotır* (< *ayt-ıp otır ~ ayt-ib otır ~ aytbotır ~ aytwotır*) gibi.

Tasvir fiillerinin yapımında yer alan yardımcı fiil sayısının fazla olmamasına rağmen esas fiile kattığı anlam özellikleri, Kazak Türkçesinin birleşik fiil konusunda zengin bir anlamsal içeriğe ve inceliğe sahip olduğunu göstermektedir. Yardımcı fiillerin çeşitli zarf fiil ekleri ile oluşturduğu yapılarla da şekil bakımından ince ayrıntılar içeren geniş anlatım olanağı sağladığı görülmüştür. Tasvir fiillerinin uğradığı ses olayları, dilde aslında yüzyıllardır süregelen en az çaba yasasının doğal sonuçları olduğu tespit edilmiştir. Hızlı ve akıcı konuşma eğilimi, doğal olarak fonolojik temelde bazı seslerin düşürülmesi, değiştirilmesi veya kaynaşması yoluyla kendini göstermektedir. Birleşik fiillerde de görülen en az çaba eğilimi, söz konusu fiillerde dikkat çekici yapıların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Öyle ki, Kazak Türkçesinde yabancı sözcükler dışında kullanılmayan sedalı /v/ sesinin sedasız /p/ ve sedalı /b/ seslerinin yerine tercih edilmesinin giderek artması, dilde en az çaba yasasının en çarpıcı örneklerindendir.

Tasvir fiillerinde rastlanan ses olaylarının, her ne kadar daha çok konuşma dilinde yer alsa da yaygın bir eğilim olması, konuyla ilgili daha ayrıntılı çalışmalar gerektirmektedir. Bu konuda yapılacak art zamanlı ve eş zamanlı araştırmalarla önemli bilgiler ve sonuçlar ortaya konulacaktır.

Kaynakça

- Akın, C. (2021). Kırgız Türkçesinde tabanlaşmış birleşik fiiller. *Selçuk Türkiyat*, 51, 155-164.
- Demirci, K. (2015). En az çaba yasası ve Kazak Türkçesindeki yaygın örnekleri. *Bilig*, 72, 25-42.
- Ergin, M. (1994). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Gemalmaz, E. (1982). *Standart Türkiye Türkçesi (STT)'nin formanlarının enformatif değerleri ve bu değerlerin ihtiyaç halinde bu dilin gelişimine muhtemel etkileri*. Erzurum.
- Isakov, A. (1991). *Qazirgi Qazaq tili. Morfologiya*. Almatı: Ana Tili.
- İlminski, N. İ. (1860). Materialı k izuçeniyu kirgizskogo nareçiya. *Uçenıye Zapiski İzdavaemıye İmperatorskim Kazanskim Unıversitetom*, 3. Kitap. Kazan: Tipografiya Unıversiteta, 107-159.
- Mamanov, İ. E. (1949). *Vspomogatel'niye glagoli v kazahskom yazıke*. Alma-Ata: İzdatel'stvo Akademii Nauk Kazahskoy SSR.
- Melioranski, P. M. (1894). *Kratkaya grammatika kazak-kirgizskogo yazıka I. Fonetika i etimologiya*. Sanktpeterburg: Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk.
- Ospanova, G. (1999). *Kazak ve Kırgız Türkçelerinde fiil*. [Yüksek Lisans Tezi]. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Ospanova, G. (2022). *Qazaqşa mätinder. Oquw kitabı*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- Savranbayev, N. T. (1942). *Semantika i funktsii deepriçastii v kazahskom yazıke*. Almatı: Kazahskiy Filial Akademii Nauk SSSR.
- Terentyev, M. (1875). *Grammatiki turetskaya, persidskaya, kirgizskaya i uzbekskaya*, 1. Kitap. Sanktpeterburg: Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk.